

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
Кафедра тюркської філології

Курсова робота
з тюркської філології на тему:

**ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЕМЕК (ПРАЦЯ)
У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Студентки групи Птур13-19
факультету східної і слов'янської філології
денної форми здобуття освіти
Освітньої програми: Турецька мова і література
та переклад, друга східна мова,
західноєвропейська мова
Спеціальності 035 Філологія
Спеціалізації 035.068 Східні мови і літератури
(переклад включно), перша – турецька
Тарасенко Еліни Олександрівни

Науковий керівник:
проф. Сорокін С. В.

Допущена до захисту
« ___ » _____ року

Завідувач кафедри

(підпис) Тімкова Т. М.
(ПІБ)

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ МОВОЗНАВСТВА	8
1.1. Картина світу як суб'єктивний глобальний образ реальності.....	8
1.2. Концепт як основна одиниця національного менталітету: визначення та структура.....	10
1.3. Структурно-типологічна характеристика концептів.....	13
1.4. Методологія дослідження концептів	16
Висновки до Розділу 1.....	17
РОЗДІЛ 2. МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>ЕМЕК</i> У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	19
2.1. Ядерна структура концепту <i>ЕМЕК</i>: номінація, етимологія та дериваційне поле	19
2.2. Концепт <i>ЕМЕК</i> та наукова термінологія	23
2.3. Лексико-фразеологічне поле концепту <i>ЕМЕК</i>.....	25
2.4. İş üzerine dua ve beddua: благословення та прокльони на роботу ..	30
Висновки до Розділу 2.....	32
ВИСНОВКИ	33
АНОТАЦІЯ	35
СПИСОК ПОСИЛАНЬ	39
ДОДАТКИ	43

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ККС – концептуальна картина світу

МКС – мовна картина світу

заст. – застаріле (слово)

ФО – фразеологічна одиниця

букв. – буквально

sos. – sosyal bilimler – соціальні науки

müh. – mühendislik – інженерія

ВСТУП

Питання взаємозв'язку мови, людської свідомості й культури, дослідження особливостей перцепції та інтерпретації свідомістю індивідуума навколишнього світу привернуло значну увагу науковців наприкінці минулого сторіччя. Стрімкий розвиток когнітивної науки й формування принципів антропоцентричності стимулювали розвиток нових напрямів у мовознавстві: когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвоконцептології.

Становленню когнітивної лінгвістики як окремого мовознавчого напрямку, який зародився лише у 70–80-х рр. ХХ ст., сприяли праці таких американських учених, як: Н. Хомський, Дж. Лакофф, Р. Лангакер (Ленекер), Р. Джекендофф, Л. Талмі, У. Чейф, Ж. Фоконьє, М. Джонсон. Значний внесок у вивчення концептології і лінгвокультурології зробили українські лінгвісти, зокрема: І. О. Голубовська, А. С. Зеленько, С. А. Жаботинська, О. С. Снітко, В. В. Жайворонок, А. М. Приходько, Т. А. Космеда, Т. В. Монахова, Л. А. Лисиченко, Т. П. Вільчинська, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова та інші науковці. Аналізові концептів присвячені праці й радянських учених, зокрема О. С. Кубрякової, Д. С. Лихачова, Ю. С. Степанова, а також праці польської лінгвістки А. Вежбицької. Варто згадати й про таких турецьких лінгвістів, як Нермі Уйгур, Доган Гюнай, Маджіт Гьокберк, Доган Аксан, Бозкурт Гювенч, Шюкрю Уналан та інші, які зробили значний внесок у дослідження взаємозв'язку мови, мислення і культури. Фундаментальні доробки згаданих учених становлять теоретичну основу нашого дослідження.

У парадигмі антропоцентризму мова розглядається не лише як засіб комунікації, а й як засіб вираження думок та внутрішнього світу як окремого індивідуума, так і всього етносу. Основними поняттями, якими оперує цей напрям, є концептуальна (мовна) картина світу, а також концепт як основна одиниця національного менталітету (етнолінгвальної свідомості). Мова, як зазначає турецький лінгвіст Мухаррем Ергін, – це живий організм, який має

свої закони і розвивається лише в рамках цих законів, система “таємних домовленостей”, основу якої було закладено невідомо коли; це “соціальний інститут, сплетений зі звуків” (Yazoğlu, 2002, с. 23). У 1928 р. у своїй статті “Статус лінгвістики як науки” Е. Сепір наголошував, що “реальний світ” значною мірою несвідомо побудований на мовних звичках, що жодні дві мови не є настільки подібними, щоб представляти однакову соціальну реальність, а світи, в яких живуть різні суспільства, є різними світами, а не просто одним світом з різними “ярликами” (Polomé, 1990).

Концепти постають як абстрактні ментальні утворення, ментальні образи, що мають закріплені за собою мовні репрезентанти. Багатогранний та абстрактний характер концептів зумовлює наявність значної кількості різноманітних визначень, типологій та класифікацій. Концепт *ЕМЕК (ПРАЦЯ)* має антропоцентричну природу, входить до соціально-культурної категорії концептів і загалом є універсальною категорією, притаманною кожному народові. Праця – одна з умов існування та розвитку людства. Водночас у різних культурах праця може мати відмінний асоціативний фон. Отже, **актуальність дослідження** зумовлена значимістю концепту *ЕМЕК (ПРАЦЯ)* для будь-якої культури, зокрема й турецької. Названий концепт є одним із ключових, базових концептів, які, на нашу думку, є важливими для розуміння цінностей будь-якого етносу.

Об'єктом курсової роботи є концептосфера турецького народу. **Предметом** роботи виступають засоби мовної репрезентації концепту *ЕМЕК (ПРАЦЯ)* у турецькій мовній картині світу.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексної характеристики особливостей вербалізації концепту *ЕМЕК* у турецькій лінгвокультурі. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) розглянути та систематизувати основні підходи лінгвістів до вивчення поняття “концепт”;
- 2) з'ясувати структуру концепту та методологію його аналізу;

3) здійснити аналіз лексичних і фразеологічних одиниць турецької мови, які вербалізують досліджуваний концепт;

4) визначити номінативне поле концепту *ЕМЕК*: сукупність мовних засобів, які його репрезентують;

5) проаналізувати когнітивні ознаки концепту *ЕМЕК* у турецькій мовній свідомості.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше розроблена комплексна лінгвокультурологічна характеристика концепту *ЕМЕК* засобами турецької мови, а також виявлено аксіологічний статус концепту, що актуалізується у свідомості турецькомовного етносу. **Матеріалом** для дослідження виступають лексичні й фразеологічні одиниці, прислів'я та приказки в кількості 95 одиниць з ключовими словами-репрезентантами концепту, відбір яких здійснюється на матеріалі тлумачного і фразеологічного словників турецької мови.

Методика дослідження. Реалізація мети та завдань нашого дослідження передбачає використання таких методів:

- метод суцільної вибірки, який застосовується для добору фактичного матеріалу дослідження;
- метод компонентного аналізу, який передбачає аналіз та виявлення змісту семантичних складників лексичних одиниць;
- метод концептуального аналізу, що полягає у здійсненні семантичної інтерпретації концепту й дозволяє розкрити національно-культурні особливості народу;
- метод моделювання полів, який слугує способом упорядкування сукупності мовних засобів, які об'єктивують (вербалізують) концепт, шляхом побудови номінативного поля.

Теоретичне значення роботи визначається її внеском у вивчення турецької мовної картини світу та наданні систематизованого матеріалу.

Практична цінність проведеного дослідження полягає у можливості застосування його результатів для подальшого вивчення концептосфери

турецького етносу, а складений нами перелік репрезентантів і фразеологічних одиниць досліджуваного концепту може бути корисним під час написання курсових робіт або укладання тематичних словників.

Структура роботи відповідає змісту дослідницьких завдань. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку використаних джерел із 50 найменувань, анотації турецькою мовою та додатків обсягом 17 сторінок, які узагальнюють та ілюструють отримані результати. Загальний обсяг роботи 59 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ МОВОЗНАВСТВА

1.1. Картина світу як суб'єктивний глобальний образ реальності

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст., як зазначає Селіванова (2008), у складі когнітивної лінгвістики виокремилася нова галузь – лінгвоконцептологія, метою якої став опис концептів і мовних засобів їхньої репрезентації. Концептуальна картина світу, мовна картина світу, концептосфера, концепт, мовна особистість, когніція, свідомість, ментальність, менталітет, культура, етнос – усі ці поняття досліджуються лінгвоконцептологією як взаємопов'язані елементи одного цілого. Сьогодні часто можна натрапити на використання таких понять, як філософська, наукова, художня, релігійна, мовна картини світу тощо, однак усі вони входять до складу більш універсальної – концептуальної картини світу. Тому перш ніж безпосередньо перейти до визначення поняття “концепт”, вбачаємо необхідність у з'ясуванні понять ККС та МКС.

“Поняття картини світу бере початок від ідей В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, з одного боку, і від ідей американської етнолінгвістики, зокрема гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра – Уорфа, – з іншого. В. Гумбольдт та його послідовники вважали, що мова – “дух народу”, вона приховує особливий світогляд і специфічний спосіб мислення”, – зазначає І. А. Живіцька (2010, с. 21). Е. Сепір акцентував увагу на тому, що мова виконує функції збереження та акумуляції культури і є “символічним дороговказом” до її розуміння (Шарманова, 2015, с. 36). Турецька філософиня Бедіа Акарсу стверджувала, що “те, що ми називаємо мовою, є не що інше, як вираження мислення. Мислення без мови не є можливим. Ні мова без мислення не може бути, ні мислення без мови. Мова людини – це світ людини” (Coşkun, 2014, с. 90). Шюкрю Уналан зі свого боку підкреслював, що мова є культурним “ідентифікатором” суспільства й без мови немає суспільства (Göçer, 2012).

Як слушно наголошує етнолінгвіст Р. Я. Кісь (2002), довколишній світ постає перед нами як суб'єктивізований, “розчленований” і заново реінтегрований у новій континуальності – у континуальності світу мови. Кожна етнокультурна спільнота має притаманну їй семіосферу – сукупність взаємоузгоджених вербальних, поведінкових, ситуативно-речових та інших кодів (Кісь, 2002). Концептуальну картину світу потрактовують як вихідний глобальний образ світу, що лежить в основі світобачення людини, репрезентує істотні властивості світу в розумінні її носіїв і є результатом усієї духовної активності людини (Алимжанова, 2010, с. 102). Так, учені звертають особливу увагу на те, що “картина світу не є дзеркальним відбиттям світу й не є відкритим “вікном” у світ, а саме картиною, тобто інтерпретацією, актом світорозуміння і залежить від призми, крізь яку відбувається світобачення” (Голубовська, 2004, с. 29).

Серед лінгвістів прийнято розрізняти ККС та МКС. Концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак, як зазначає Л. Лисиченко (2004), ККС універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ. Відповідно ККС значно ширша й багатша, ніж МКС, оскільки знання про світ кодуються як вербально, так і невербально (Маковська, 2011, с. 241). Проте саме мова вербалізує та експлікує національну культурну картину світу, зберігає її та передає від покоління до покоління за допомогою вербального коду (Алимжанова, 2010, с. 107). Тут доречним вважаємо вислів турецького науковця Нермі Уйгура: “Світогляд відбивається у мові; з іншого боку, вся мова є світоглядом” (Özkan, 2012, с. 111); “світогляд певної мови – це інтерпретація світу цією мовою”, “мова – це розуміння світу” (Yazoğlu, 2002, с. 27).

Мовна картина світу – це відбитий засобами мови образ свідомості, реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, що репрезентується мовою; словесна концептуалізація сукупності знань людини про світ (Хорошун, 2011, с. 246). Мова надає можливість суб'єктивній реальності знайти собі місце в об'єктивній реальності (Yazoğlu,

2002, с. 25). І. Голубовська (2004) характеризує мовну картину світу як “виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу й себе самого в цьому світі” (с. 6).

У такий спосіб різні мовні системи не просто номінують приблизно однакові позамовні реалії різними “етикетками”, але “постають різними системами культурного кодування, різними способами та напрямками сенсоутворювання та організації сенсів, різними системами “сегментування” та осмислювання світу” (Кісь, 2002, с. 11). О. Селіванова (2008) підкреслює, що “мова є не лише внутрішньою здатністю людини, а й надана людині ззовні – вона нав’язує своїм носіям власний спосіб категоризації й концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду етносу” (с. 32). Висновуємо, що мовна картина світу – це вербальна інтерпретація дійсності на основі індивідуального і колективного досвіду (Мацьків, 2017, с. 117).

1.2. Концепт як основна одиниця національного менталітету: визначення та структура

Поняття концепту є одним із ключових у сучасній лінгвістиці. Природа концепту складна й багатогранна, адже існує у центрі перетину різних наук: лінгвістики, психології, філософії та культурології. За Приходьком (2008), для концепту характерна комплексність побутування – це його одночасна належність до мови, свідомості й культури: концепт перебуває (“лежить”) у свідомості, детермінується культурою та об’єктивується (вербалізується) в мові і мовленні (с. 51). Нині існують різні підходи до вивчення концепту, а також чимала кількість його дефініцій.

Уперше термін “концепт” у лінгвістиці був застосований С. О. Аскольдовим у 1928 р. У статті “Концепт і слово” дослідник визначив концепт як “мисленнєве утворення, яке заміщує у процесі думки невизначену множинність предметів одного й того ж роду, може замінювати деякі ознаки

предмета чи реальних дій” (Плотнікова, 2020, с. 94). Однак із наведеного вище визначення можемо зробити висновок, що дослідник розглядає концепт у доволі широкому вимірі. Сьогодні в лінгвістиці виділяють два основні підходи, які активно оперують цим поняттям: лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний. Незважаючи на те, що існує диференціація концепту на когнітивний і культурний, варто зазначити, що когнітивна лінгвістика і лінгвокультурологія взаємодіють та взаємозумовлюють одна одну у своїх дослідженнях. У межах лінгвокогнітивного підходу загально визнаним вважається визначення О. С. Кубрякової, яке також розділяють С. А. Жаботинська, О. О. Селіванова та інші лінгвісти. Дослідниця номінує концепт як “оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної у психиці людини” (Потапчук, 2017, с. 10). О. О. Селіванова (2008) так само дефінує концепт як “інформаційну структуру свідомості, різно субстратну за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого” (с. 404; 410).

Лінгвокультурологічний підхід до розуміння концепту полягає у тому, що концепт визнається базовою одиницею культури, її концентратом. Представники цього напряму розглядають концепт як ментальне утворення, марковане етносемантичною специфікою (Потапчук, 2017). Прибічники лінгвокультурологічного підходу вважають, що концепт виникає не безпосередньо із значення слова, а є результатом зіткнення його семантики (словникове визначення слова) з особистим і народним досвідом людини (Шарманова, 2015, с. 106). Концепти мають пряме відношення “...до цінностей, ідеалів і установок людей, ...до того, як вони думають про світ і про своє життя у цьому світі” (Голубовська, 2004, с. 91).

Ю. С. Степанов кваліфікує концепт як “основний осередок культури в ментальному світі людини” (Плотнікова, 2020, с. 94), як “згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини, і те, за посередництвом чого людина – звичайна, пересічна людина – сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї” (Голубовська, 2004, с. 89-90). За Ю. С. Степановим, концепт – це основна ланка в ментальному світі людини (Манакин, 2004, с. 24). Концепт витлумачують як вираження етнічної специфіки мислення; концепт – мікромодель культури, він породжує її і породжується нею (Шарманова, 2015, с. 104). Власне визначення концепту наводить польська науковиця А. Вежбицька, яка застосовує логіко-поняттєвий підхід до вивчення концептів і трактує концепт як об’єкт зі світу “Ідеальне”, що має ім’я та відображає певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ “Дійсність” (Плотнікова, 2020, с. 93). Р. Я. Кісь (2002) зауважує, що словом виражають (маніфестують, експлікують) соціальну поведінку та самодетермінуються: “слово як лінгвокультурний концепт і водночас лінгвокомунікативний конструкт, забезпечуючи певну “оптику” соціальної перцепції, є не тільки “квантом” знання, але й важливою конституюнтою того загального соціокультурного поля, у якому здійснюється взаємодія етнофорів, уся їхня життєдіяльність та життєтворення” (с. 78).

Як зазначає В. М. Манакин (2004), концепти становлять частину когнітивної пам’яті слів, пов’язують смислові характеристики словесного знака із системою традицій та духовних цінностей народу; концепт – це одиниця колективного знання (свідомості), яка має мовне вираження та маркована етнокультурною специфікою (с. 27). Хоча А. П. Загнітко (2010) зауважує, що вираження концептів не можна обмежити тільки мовою, учений все ж підкреслює, що остання постає як один із найпотужніших засобів вияву концепту зокрема і концептосфери загалом. Доган Гюнай (2004) підкреслює, що досліджуючи мову і слова конкретної мови з різних аспектів (як-от: частотність використання/ вживання слів, кількість слів, які позначають різні

сфери, надання детальної інформації про слова, пов'язані з певними поняттями), можна знайти певні підказки між тією мовою та структурою суспільства.

Під час вивчення концептів важливо усвідомлювати, що терміни “концепт” і “поняття” не взаємозамінюють один одного. Концепт є об'ємнішим за поняття і постає як “динамічне перцептивно-ментально-афективне утворення, наявне в людській свідомості” (Загнітко, 2012, с. 100). Концепт – це той “жмуток” уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово і поняття, яке воно виражає. Так, за Кононенком (2004) концепт – “це явище культурологічне, і разом із тим психологічне, зумовлене соціолінгвістичними чинниками” (с. 5). Ж. В. Краснобаєва-Чорна (2009) виділяє диференційні ознаки концепту, серед яких, на нашу думку, варто виокремити такі: зв'язок із мовою, пам'яттю, психікою, мисленням, певний рівень абстрагування, етнокультурне забарвлення, множинність складників, стереотипність і константність, відображення ментальної дійсності, виконання пізнавальної функції, структурування знання, орієнтування у світі (с. 41).

Узагальнюючи всі наведені вище визначення, доходимо висновку, що концепт є одночасно і когнітивною, і культурною одиницею. Когнітивна лінгвістика будує своє дослідження на діаді “мова – мислення”, а лінгвокультурологія – на діаді “мова – культура”. У нашій роботі ми дотримуємося саме лінгвокультурологічного підходу, за якого концепт є одиницею національного менталітету (етнолінгвальної свідомості) і який дозволяє описати концепт повною мірою та з'ясувати його національно- та етноспецифічні особливості.

1.3. Структурно-типологічна характеристика концептів

Питання структури концепту так само викликає певні дискусії і не має однозначного трактування. Водночас більшість дослідників виокремлюють у складі концепту поняттєвий, образний і ціннісний компоненти. Позицію

про трикомпонентну структуру лінгвокультурного концепту підтримує й А. М. Приходько. Учений пропонує тришарову структуру концепту у вигляді таких складників: поняттєвий субстрат (основа концепту), перцептивно-образний адстрат та валоративний (ціннісний) епістрат. Поняттєвий субстрат відбиває денотативну основу концепту (зазвичай це його дефініції) (Приходько, 2008, с. 57). Перцептивно-образний адстрат – це ті знання, образи та асоціації, які виникають у свідомості у зв'язку з тим чи тим денотатом (Приходько, с. 59). Перцептивно-образний адстрат фіксує асоціативний і метафоричний фон концепту, а валоративний епістрат вказує на місце, яке він посідає у лінгво- та етнокультурі етносу (Приходько, с. 300).

Типологічна класифікація концептів також є доволі розгалуженою через їхню багатовимірність. Передусім прийнято розрізняти концепти залежно від різних картин світу, від різного дискурсу, в якому вони реалізуються, відповідно натрапляємо на міфологічні, релігійні, наукові, художні, побутові концепти тощо (Манжос, 2018). Концепти класифікуються за їхньою тематикою (емоційні, комунікативні, гастрономічні, вікові, гендерні, професійні); за ступенем абстрактності змісту – конкретні та абстрактні; за рівнем смислового наповнення – пропорційні, граничні та рудиментарні; за способом вираженості в мові – номіновані та неноміновані (Пліс, 2019).

За рівнем відображення народної ментальності вчені поділяють концепти на національні, або етнокультурні (притаманні тільки певному етносу), та універсальні (Пліс, 2019). Оскільки деякі реалії просто не фіксуються в інших етноспільнотах, етноконцепти часто виражаються безеквівалентною лексикою (Манжос, 2018). За ступенем складності концепти поділяють на прості (виражені за допомогою одного слова) і складні (виражені за допомогою словосполучень і речень) (Пліс, 2019). За смисловим обсягом або ступенем внутрішньоструктурної інтеграції концепти поділяють на макроконцепти (багатовимірні та складні) і мікроконцепти

(одновимірні та прості) (Шарманова, 2015, с. 114). За об'єктом класифікації концепти диференціюють на культурні (відбивають “особливості відчуття та логіку пізнання світу певним етносом”), емоційні (репрезентують увесь спектр почуттів та емоцій, що здатна переживати людина), архетипні (репрезентують культурні первісні образи), ідеологічні (посідають важливе місце в суспільній свідомості та менталітеті певної нації), а також антропоконцепти (стосуються осіб), концепти-натурфакти (концепти, зіставні з різними природними об'єктами та явищами), концепти-артефакти (позначають реалії, створені людиною) (Манжос, 2018).

Динаміка концепту, його еволюція зумовлює ще один підхід до його розгляду – динамікостатичний із розмежування стійких і перемінних, споконвічних і запозичених концептів (Загнітко, 2010, с. 17). Неабияку увагу привертає класифікація концептів, яку складає когнітивна психологія з її оперуванням відповідними моделями психологічної діяльності (Загнітко, 2010). М. М. Полюжин (2009) звертає увагу на те, що концепти, які стоять за вербальними одиницями, можуть розрізнятися у вигляді таких структур репрезентації знань, як:

- мисленнєва картинка – знання про “зовнішні” характеристики предмета, будь-яка людина може уявити й зобразити на папері обриси будинку, тварини, дерева тощо;
- концепт-фрейм – містить структуру даних для представлення стереотипної ситуації; можна сказати, що фрейм об'єктивує соціальний досвід людини, його можна зіставити з “кадром”, у рамки якого потрапляє все, що типове й істотне для певної сукупності обставин, наприклад: фрейми “магазин”, “ресторан”, “лікарня” тощо;
- концепт-схема – представляє ряд символів, за допомогою яких репрезентується когнітивна схема, сприймаються й обробляються структури “зовнішнього” світу у “внутрішньому” світі свідомості людини; прикладом схеми є “дерево взагалі” – стовбур і гілки, які відходять від нього;

- концепт-сценарій (скрипт) – це фрейми в динаміці, сценарії відрізняються від фреймів за фактором часового виміру: сценарій містить у собі розгорнуті прототипні знання й складається з декількох актів чи епізодів, кожен з яких дробиться на зручніші одиниці, а їхні значення залежать від культури й соціальних чинників;
- концепт-інсайт – “проникнення у сутність” (від англ. insight – проникливість, здатність проникати), це семи, які несуть інформацію про склад предмета, його зовнішній вигляд і функціональне призначення, наприклад: ножиці – інструмент для різання, що складається з двох лез із кінцевими ручками, з’єднаними посередині гвинтом;
- концепт-гештальт – своєрідні сутності, які організують моторні акти людини, тобто слугують універсальним засобом організації її діяльності (с. 83-84).

Варто зауважити, що всі згадані вище підходи доповнюють один одного й не є вичерпними, адже і визначення, і структура, і класифікація концептів залежать від наукового спрямування, у межах якого досліджується концепт.

1.4. Методологія дослідження концептів

Одним із найважливіших методів системного й комплексного аналізу концептів є метод моделювання полів, який передбачає побудову “номінативного поля” концепту. Номінативне поле концепту визначають “як сукупність мовних засобів, які об’єктивують (вербалізують, репрезентують) концепт, зважаючи на те, що концепт має комплексний характер та об’єктивується у мові різнорівневими засобами: лексичними й фразеологічними одиницями, структурними й позиційними схемами речень, текстами й сукупностями текстів” (Остапчук, 2014, с. 46). Оскільки номінативне поле включає одиниці різних рівнів мови, воно відрізняється від традиційної стратифікації лексичної системи національної мови – лексико-

семантичної групи, лексико-семантичного поля, лексико-фразеологічного поля, синонімічного ряду, асоціативного поля – тим, що має комплексний характер й охоплює усі перелічені типи структур (Вільчинська, 2018, с. 113).

Основними етапами дослідження концепту є: побудова номінативного поля, дослідження словникових дефініцій ключового слова та з'ясування його етимології, виявлення словотвірних потенцій ключового слова, побудова синонімічного ряду, аналіз репрезентації концепту в пареміях, афоризмах, індивідуально-авторських конотаціях та побудова лексико-фразеологічного поля, здійснення контекстуального аналізу, за якого поряд з індивідуальними ознаками предметів чи явищ до уваги беруться ознаки контекстів, до яких вони належать, аналіз та опис семантики всіх мовних засобів, що входять до номінативного поля концепту й відповідно когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, що формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю (Остапчук, 2014; Ладика, 2015).

Висновки до Розділу 1

Підсумовуючи сказане, констатуємо, що концепт – це ментально-когнітивне утворення; результат процесів концептуалізації і категоризації світу людиною. Як складне й багатовимірне утворення, концепт характеризується різними підходами до його вивчення, складною структурою та розгалуженою типологією.

Обравши лінгвокультурологічний підхід, відзначаємо, що вивчення культурних концептів відкриває широкі перспективи для лінгвістики, адже допомагає проаналізувати та з'ясувати особливості стилю мислення конкретного народу та його менталітету. Так, ми можемо охарактеризувати концепт як “експлікатор ментальності”, “одиницю національного менталітету”. Оскільки цей експлікатор по-різному “працює”, надзвичайно актуальними були та є дослідження особливостей концептуалізації світу того чи того етносу.

Кожен концепт маркується національно-етнічною специфікою. Обраний нами для дослідження концепт *ЕМЕК (ПРАЦЯ)* зараховуємо до ключових концептів – концептів-констант будь-якої культури, зокрема турецької. Дослідження обраного концепту через вивчення лексико-фразеологічної системи турецької мови дає змогу зазирнути у складні когнітивні процеси моделювання та осмислення дій турецького етносу.

РОЗДІЛ 2. МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЕМЕК* У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

2.1. Ядерна структура концепту *ЕМЕК*: номінація, етимологія та дериваційне поле

Праця – це конститутивна умова життєдіяльності людства, яка реалізується у соціокультурному континуумі. Як ми вже наголошували вище, цей лінгвокультурний концепт має неабияку значущість для національної самосвідомості. Вважаємо, що концепт *ЕМЕК* (*ПРАЦЯ*) є одним із базових концептів для турецького етносу. Зміст та об’єм концепту встановлюється шляхом побудови номінативного поля.

Першим етапом нашого дослідження є визначення ядерної структури концепту. Принагідно згадаємо, що в українській тюркології уже наявне дослідження концепту *ПРАЦЯ*. Н. В. Сіленко (2015) у своїй статті досліджує концепт *ПРАЦЯ* у турецькій мовній картині світу шляхом визначення способів представлення концепту через паремії в турецькій мові. Дослідниця визначає як основне слово-репрезентант концепту лексему *iş*, а також вказує його три синоніми – *emek*, *çalışma*, *işçilik*. Однак ми вважаємо, що концепт *ПРАЦЯ* репрезентується у турецькій мові лексемою *emek* та нараховує двадцять номінацій. Отже, ядром і ключовим словом-репрезентантом концепту пропонуємо вважати лексичну одиницю *emek*. Згідно з дефініціями, які подає Турецький тлумачний словник (ТДК, 1998), *emek* – це:

- 1) фізичні й розумові зусилля, які докладаються для виконання певної роботи;
- 2) трудовий процес, до якого людина свідомо долучається задля досягнення певної мети і який як змінює її природні та соціальні рамки, так і змінюється сам;
- 3) довга та виснажлива, копітка робота.

Очевидно, що заголовне слово-ім’я концепту не вичерпує власне мовних засобів його відтворення: “відмінною особливістю реалізації

концептуальних систем у мові є водночас той факт, що один і той самий зміст може бути переданий у мові альтернативними засобами” (Кононенко, 2004, с. 8). За використання методу суцільної вибірки ми встановили двадцять лексичних одиниць, які є прямими вербалізаторами концепту *ЕМЕК* (Додаток А). Отже, навколоядерну зону концепту складають дванадцять лексем:

- *çalışma* (робота, праця),
- *iş* (робота, праця),
- *gayret* (зусилля),
- *say* (заст. робота, праця),
- *amel* (дія, виконувана робота),
- *edim* (дія, виконувана робота),
- *zahmet* (клопіт, праця, труднощі),
- *çaba* (зусилля),
- *ceht* (заст. зусилля),
- *efor* (зусилля),
- *himmət* (праця, зусилля),
- *güçlük* (клопіт, труднощі).

Ще вісім лексем ми відносимо до периферії концепту:

- *iş* (робота, праця),
- *mesai* (робота, праця),
- *iş güç* (робота, справи, зайнятість),
- *eser* (праця; зазвичай позначає результат праці),
- *meşgale* (робота, зайнятість),
- *uğraş* (робота, заняття, зайнятість),
- *meşguliyet* (зайнятість, стан зайнятості),
- *uğraşı* (зайнятість).

Розглянувши дібрані лексеми, можна дійти висновку, що концепт *ЕМЕК* характеризується за двома параметрами: праця як “зусилля, які докладуються для виконання певної роботи чи досягнення певної мети” та

праця як “робота, справи, діяльність, зайнятість”. Також принагідно зауважимо, що лексему *iş* ми віднесли як до навколоядерної зони концепту, так і до його периферії. Це обґрунтовується тим, що лексема *iş* містить семантичні ознаки обох зазначених груп: *iş* як “*emek, güç harcayarak yapılan çalışma*” (праця, зусилля) та *iş* як “*görev, mesai*” (робота, обов’язок).

Визначивши понятійний субстрат концепту, який складають наведені вище визначення та лексичні одиниці, вбачаємо необхідність у з’ясуванні внутрішньої форми концепту *EMEK* – етимології ключового слова-репрезентанта. Для цього звернімося спершу до етимологічного словника турецької мови (Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, 1998), який фіксує, що лексема *emek* походить від дієслів *irmek* (бути, перебувати в дії) та *ermek* (працювати, зріти, витратити сили). З плином часу відбулося випадіння звуку “r” і слово набуло форми *imek/ emek*. Фонетичні зміни спричинили й семантичні, тому це слово набуло нового значення – “сили, які витрачаються під час виконання якоїсь роботи, виконана робота”. У тезаурусі “Linguarum orientalium” Ф. Менінського (1680) лексема *emek* дефінується як *zahmet, uzun süren ağır iş* – клопіт, складнощі, тривала тяжка робота, а етимологічний словник Ж. Клаусона (1972) фіксує лексему *emgek* та її дефініцію *ağrı, sızı, ağır iş* – біль, тяжка робота (Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, 2002).

Існує кілька різних припущень стосовно етимології слова *emek*: 1) слово *emek* походить від давньотюркського слова *emgek* “*zorluk, zahmet, eziyet*” (складнощі, труднощі, страждання) і його було утворено від дієслова *emgemek* – “*zorluk çekmek, göğüslemek*” (мати труднощі, стикатися з труднощами) за допомогою давньотюркського афіксу +Uk; 2) це слово було утворено від давньотюркського дієслова *emtek* за допомогою афіксу +I(g) (Çağdaş Türkçenin Etimolojisi). Цікавим є припущення про те, що в лексемі *emek* присутній кореневий зв’язок, наявний між лексемами *em* (ілаç = ліки) та *emtek* (ковтати). Тут простежується зв’язок між афіксом *-ek* та дієсловом *emtek*. Афікс *-ek* раніше був одним з активних словотворчих афіксів давньотюркської мови, який називає не лише якість, а й ім’я, місце,

де відбувається якась дія, приміром: *geçmek* (проходити) – *geçek* (перехід – місце, де проходять), *durmak* (стояти) – *durak* (зупинка – місце, де стоять); відповідно *emmek* (ковтати) – *emek* (“місце, де ковтають”). Семантичний зв’язок полягає у тому, що очевидною є природна сила, яка витрачається під час споживання ліків та їхнє проходження через горло (Etimoloji Sözlüğü).

Інші джерела фіксують вживання лексеми *emekli* у тезаурусі Ф. Менінського (1680) у значенні *zahmetli, zor* (складний) та вживання лексеми *emekli* (1935) у значенні *mütekaif* (пенсіонер), яке було утворене під час процесу пуризації арабо-перських запозичень, започаткованого Турецьким лінгвістичним товариством у 1930-х рр. У фундаментальній праці турецького лінгвіста Х. Н. Оркуна (1994), яка присвячена транскрипції та перекладу Орхонських написів, прослідковуємо використання таких лексем, як *ämgäk (emgek) – emek, mihnet* (праця, труднощі), *ämgätmek (emgetmek) – emek çekdirmek, zahmet vermek, yormak* (примушувати когось багато працювати, завдавати труднощів, втомлювати), *ömlämek (emelemek) – emeklemek* (докладати зусиль) (с. 793; 829).

Проаналізувавши словники, ми також побудували дериваційне поле ядра досліджуваного концепту (Додаток Б). Так, нам вдалося виявити такі деривати ядерної зони концепту *ЕМЕК*:

- *emekçi* (працівник),
- *emekli* (1 – пенсіонер; 2 – складний, той, що потребує зусиль),
- *emeksiz* (легкий, той, що не потребує зусиль),
- *emektar* (ветеран; досвідчена у якійсь справі людина),
- *emektaş* (колега, компаньйон).

Також ми проаналізували та визначили деривати складників навколоядерної та периферійної зони концепту *ЕМЕК* (Додаток В):

- *amele* (працівник, робітник),
- *amelî* – (той, який стосується роботи; практичний),
- *amelimanda* (непрацездатний),
- *ameliye* (процес, робота),

- *edimli* (1 – той, хто має справи; 2 – той, який діє),
- *edimsel* (фактично здійснений, практично виконаний),
- *gayretkeş* (заст. працьовитий, старанний),
- *gayretli* (працьовитий, старанний),
- *gayretsiz* (той, який не працює, не докладає зусиль),
- *işçi* (працівник, робітник),
- *işçilik* (1 – робота, праця; 2 – плата за роботу),
- *işgüzar* (1 – вправний, здібний; 2 – надокучливий, той, хто втручається у справи за відсутності потреби),
- *zahmetli* (складний, виснажливий, той, який вимагає неабияких зусиль),
- *zahmetsiz* (легкий, той, який не вимагає зусиль).

Отже, на першому етапі нашої практичної роботи ми визначили поняттєвий субстрат досліджуваного концепту, простежили його етимологію та встановили його деривати.

2.2. Концепт *ЕМЕК* та наукова термінологія

У лексичному фонді турецької мови за останні 60-80 років відбулися значні зміни у процесі термінологізації: як результат процесу пуризації арабо-перських запозичень у турецькій мові відбулася заміна довгих описових конструкцій-термінів характерних для османської мови на турецькі відповідники (Aksan, 2004). На нашу думку, терміни є важливою частиною дослідження будь-якої мови, адже термінологічна лексика не часто зустрічається у повсякденному мовленні. Зважаючи на те, що праця є соціальним поняттям, на одному з етапів нашого дослідження вважаємо за потрібне визначити зафіксовані у словниках колокації із заголовним словом-ім'ям концепту *ЕМЕК*. Так, звернувшись до турецького словника наукових термінів (TÜBA), було встановлено терміни-словосполучки, які містять лексему *emek* (Додаток Г):

- *emek kıtlığı* (sos.) – дефіцит/ нестача робочої сили,

- *emek monopolii/ emek tekeli* (sos.) – монополія на ринку праці,
- *emek piyasası* (sos.) – ринок праці,
- *emek talebi/ emek istemi* (sos.) – попит на робочу силу,
- *emek toplumbilimi* (sos.) – соціологія праці,
- *emek verimliliği* (sos.) – продуктивність праці,
- *emek yoğun teknoloji* (müh.) – технологічна трудомісткість,
- *emek-kıt ülkeler* (sos.) – країни, які мають дефіцит робочої сили,
- *emek değer kuramı* (sos.) – трудова теорія вартості,
- *emekçi sınıfı* (sos.) – робітничий клас,
- *emekdışı gelir* (sos.) – [нетрудовий] незароблений дохід,
- *emek devir oranı* (müh.) – коефіцієнт плинності кадрів,
- *emek ekonomisi* (sos.) – економіка праці,
- *emek fazlası* (sos.) – надлишок робочої сили,
- *emek göçü* (sos.) – трудова міграція,
- *emek hareketliliği/ emek mobilitesi* (sos.) – трудова мобільність/
мобільність робочої сили,
- *birikmiş emek* (sos.) – матеріальне виробництво (праця, яка перетворилася на товар у результаті матеріалізації),
- *birincil emek piyasası* (sos.) – первинний ринок праці,
- *dolaylı emek* (sos.) – непряма праця,
- *duygusal emek* (sos.) – емоційна праця (за теорією Arlie Russell Hochschild),
- *eviči emek/ yeniden üretici emek* (sos.) – репродуктивна [домашня] праця,
- *tersine dönen emek sunumu* (sos.) – реверсована пропозиція праці/
пропозиція праці, що відхилена назад (ситуація, коли зростає рівень заробітної плати й відповідно збільшується кількість праці, яку надає індивід, однак у якийсь момент заробітна плата продовжує підвищуватися, а кількість праці з боку індивіда зменшується),

- *ucuz emek ülkeleri* (sos.) – країни, які мають дешеву робочу силу,
- *ücretli emek* (sos.) – наймана праця/ робота за наймом,
- *vasıflı emek* (sos.) – кваліфікована праця/ кваліфікована робоча сила,
- *vasıfsız emek* (sos.) – некваліфікована праця/ некваліфікована робоча сила.

2.3. Лексико-фразеологічне поле концепту *ЕМЕК*

Дослідження пареміологічного фонду мови є невід’ємною частиною лінгвокультурологічного аналізу концептів. Вважається, що “носій мови вбачає у компонентах фразеологізму закодовану інформацію та культурний смисл, який “вичитується” носієм зі слів-компонентів фразеологізму у процесі його відтворення та сприйняття” (Гапченко, 2008). Фразеологічне значення містить не стільки ознаки нині пізнаваних реалій, скільки відношення до вже пізаного, виражаючи різноманітні об’єкти інтроспекції (емоції, психічний стан тощо) (Алефіренко, 1987). Іншими словами, фразеологічні одиниці є “кристалізованими дискурсивними знаками, які об’єктивують певну предметно-референтну ситуацію й така об’єктивація має дві площини: мовну (ФО дорівнює певному концепту) і мовленнєву (ФО висвітлює якусь рису концепту)” (Приходько, 2008, с. 112).

Перед тим як ми безпосередньо перейдемо до аналізу ФО, важливо зазначити, що для позначення поняття фразеологія у турецькій мові окремого терміна немає: існують окремі терміни “*deyim*” (фразема) і “*atasözü*” (прислів’я) (Покровська, 2007, с. 114). За Покровською, прислів’я передають мораль, повчання, якусь узагальнену ситуацію, а фраземи є сталими виразами, які можуть мати як форму словосполучення, так і форму речення (сюди відносять й приказки). Для уникнення плутанини турецький лінгвіст та етнограф Омер Асим Аксой уклав два окремі словники (Покровська, 2007) “*Deyimler sözlüğü*” (1984) та “*Atasözleri sözlüğü*” (1988). Ми звернулися до цих словників й інших довідкових матеріалів для з’ясування

соціокультурного ставлення до праці, характерного для турецького етносу. Методом суцільної вибірки нами було виділено 95 ФО. Здійснивши аналіз дібраних ФО, ми визначили їхні когнітивні ознаки, закодовані у їхній семантиці.

Зважаючи на дві групи лексем, які ми виділили вище й які формують досліджуваний концепт, ми так само можемо поділити фраземи на дві групи. До першої належать ті, які експлікують працю як “зусилля, які докладаються для певної справи чи мети”: *çaba göstermek, emek harcamak, emeği geçmek, gayret göstermek/ sarf etmek, gayretine dokunmak, zahmetine değmek, zahmet etmek, zahmete girmek* та інші (Додаток Г). Друга група відповідно розкриває таке значення праці, як “робота, справи, діяльність”: *gayret dayıya düşmek* (робота лишилася тому, хто зможе впоратися), *işi başından aşmak* (мати дуже багато роботи), *iş bilmek* (знати свою справу), *iş çıkarmak* (зробити багато роботи), *iş görmek* (працювати), *işten güçten vakit bulamamak* (через велику кількість роботи не мати вільного часу), *işi gücü bırakmak* (покинути роботу або діяльність), *mesai uarmak* (працювати понаднормово за додаткову плату) та інші (Додаток Г).

Праця, як універсальна категорія, розглядається у турецькій культурі передусім як умова прожиття, головна годувальниця людини: *Çalışan kazanır* – Хто працює, той і їсть. *Emek olmadan yemek olmaz* – Без праці не буває їжі. *İşsizlik fakirliğin anahtarıdır* – Неробство – ключ до бідності. *Çalışmaya utanan aç kalır* – Той, хто лінується працювати, залишається голодним. *Gayret komaz adamı* – Завзяття й старанність не залишають людину в біді й труднощах. *Çalışan el, tok karın üzerindedir* – Той, хто працює, ситий. *Sen işlersen mal işler, insan öyle genişler* – Якщо ти працюєш, то й статки працюють, людина так багатіє. Простежується спонука до усвідомлення того, що бездіяльність це найгірше, а отже, потрібно сміливо та завзято братися за роботу: *Bir işe başlamayınca uçlanmaz* – Доки не почнеш роботу, вона не просунеться. *Çalışmakla her iş biter* – Будь-яка справа завершується завдяки праці. *Sen işten korkma, iş senden korksun* – Ти не бійся роботи, нехай робота

боїться тебе. *En kolay iş yemek, çığnemededen yutulmaz* – Найлегша робота – їсти, але не прожувавши, не проковтнеш. *Zahmetsiz bal yenmez* – Не попрацювавши, мед не їдять. *Zahmetsiz lokma yutulmaz/ Zahmetsiz lokma yenmez* – Не доклавши зусиль, шматок їжі не проковтнеш. *Çalışkan çiftçi, yağarsa tarladakinden, yağmazsa ambardakinden kazanır* – Працьовитий фермер, якщо йде дощ, отримує прибуток з поля, якщо ж дощ не йде, то отримує прибуток з амбару. *Çalışkanlık baht getirir, tembellik taht götürür* – Працьовитість приносить вдачу, а лінощі віддаляють від престолу.

Праця проявляє людину та її характер, її ставлення до роботи демонструє її справжню цінність: *Adamın iyisi işbaşında belli olur* – Людина найкраще пізнається в роботі. *İş insanın aynasıdır* – Робота – дзеркало людини. Так само не слова проявляють людину, а її робота, адже людину судять за її справами: *Söz ne kadar ucuz ise iş o kadar pahalıdır* – Наскільки дешевим є слово, настільки дорогою є робота. *Hayvan ölür semeri kalır insan ölür eseri kalır* – Помирає кінь – залишається сідло, помирає людина – залишаються її справи.

Робота, виконана з поспіхом, призводить до невдач й помилок: *Acele işe şeytan karışır* – У квапливу справу біс втручається. *Acele işin sonu pişmanlıktır/ nedamettir* – Результат спішно зробленої справи – шкодування. Важливо робити справи поступово, приділяючи кожній із них достатньо уваги: *Bir işi bitirmeyince bir işe koşma* – Не завершивши одну справу, не берися за іншу. *Temiz iş altı ayda çıkar* – Для гарної роботи півроку строку. *Sabreyle işine, hayır gelsin başına* – Май терпіння у роботі – матимеш вдачу. Безсумнівно, в очах Господа праця має велику цінність: *Allah gayret edenin yardımcısıdır* – Господь допомагає тим, хто старається. *Çalışmak ibadetin yarısıdır* – Праця – це половина молитви. *Çalışan kul mahrum kalmaz* – Раб [Божий], який працює, не залишиться обділеним.

Часом праця та умови прожиття вкрай складні: *Bir günlük rızık için iki gün çabalmalıdır* – Хтось має працювати два дні задля прожитку на один день. Загалом праця не буває легкою, вона завжди передбачає докладання

неабияких зусиль, інакше неможливо досягти бажаного результату: *Zahmetsiz rahmet olmaz* – Без зусиль не буде спокою. *Zahmetin noktası kalkınca rahmet olur* – Коли крапка над проблемами забирається, вони стають спокоєм. Останній фразеологізм цікавий тим, що у старому письмі, заснованому на арабсько-перській графіці, літери *z* і *g* були дуже схожими, однак *z* мала зверху крапку. Водночас можна простежити, що якою тяжкою не була б праця, турецькі прислів'я нагадують, що чесність і старанність під час виконання роботи завжди на першому місці: *Beşe çalış, üçe çalış, hiçe çalış* – Працюй за п'ять акче, за три і за ніщо. *Yarın ölecekmiş gibi ibadet et, hiç ölmeyecekmiş gibi çalış* – Молися так, немов помреш завтра, працюй так, немов не помреш ніколи. *Hile ile iş gören mihnet ile can verir* – Хто працює, обманюючи інших, той помирає у труднощах й муках. Осуд нечесності й безсовісності простежується й у фраземі *emek düşmanı* – ворог праці – той, хто не віддає належне людям, які працюють й стараються, не захищає працівників і ставиться до них несправедливо. Загалом у турецькій культурі значна увага приділяється тому, що працюючі і старанність усе подолують: *Çalışkan dağları aşar, tembel yolları şaşar* – Працьовита людина подолає гори, а ледача заблукає. *Gayret her müşkülü yener* – Зусилля переможе будь-які труднощі. *Ceht ve sabır ile sıçan tahtayı deler* – Із зусиллям і терпінням миша прогризає дерево.

Також простежується таке явище, як марність роботи: *Boşuna çalışmak akıntıya kürek çekmek olur* – Працювати даремно – немов веслувати проти течії. *Çabalama ile çarık yırtılır* – Із зусиллям взуття рветься. *Kuru gayret, çarık eskitir* – Марні зусилля лише зношують взуття. Той, хто намагається силою виконати неможливу роботу, зазнає збитків, а його зусилля будуть марними. Тут цікавою є також фразема *sağdıç emeği* (букв. *sağdıç* – свідок на весіллі) – марно витрачені зусилля, які залишилися без винагороди, а також фразеологізм *emeği sağdıç emeğine dönmek* – не отримати винагороду за працю, марно витратити зусилля. Відтак, можна зробити висновок, що марно витрачена праця має свої наслідки в житті людини, адже така ситуація може

її неабияк засмутити та призвести до відчуття жалю. Відповідно потрібно знати свою справу й не втручатися у те, що не по силах: *Aşını, eşini, işini bil* – Знай що їси, з ким дружиш та що робиш. *Boyundan büyük işlere girişme* – Не намагайся зробити те, що тобі не під силу. *Harman dövmek keçinin işi değil* – Це не робота кози хліб молотити. *İş bilenin, kılıç kuşananın* – Робота того, хто її знає, меч того, хто вміє ним управляти. *İşini bilmeyen kasap, ne bıçak kor ne masat* – М'ясник, який не знає своєї роботи, не має ані наточеного ножа, ані точила для ножів. *Çabalama kaptan ben gidemem* – Не старайся, капітане, я не зможу піти.

Незважаючи на всі тяготи, які приносить життя разом із працею, вважається, що саме праця повертає людину до життя, зцілює її та дає насагу рухатися далі: *Adamı iş öldürür, iş adamı diriltir* – Праця вбиває людину, але праця й повертає людину до життя. *İş insanın kalayı* – Робота – це олово для людини. Під час роботи тіло й розум розвиваються, зміцнюються та покращуються у всіх відношеннях. Для того, щоб робота була виконана якнайкраще, необхідно вдень працювати, а вночі відпочивати: *Gece işi kör işi* – Робота, зроблена вночі, немов робота сліпого. Цікаво, що в Корані, священній книзі мусульман, ми знаходимо відповідну настанову в сурі Аль-Фуркан (Furkân Sûresi) у 47-му аяті: *O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır.* – Він – Той, Хто зробив для вас ніч покровом, а сон – відпочинком. А день Він зробив часом повернення до життя.

Отже, як бачимо: зусилля потрібно докладати до будь-якої справи, чи то праця з метою добування прожитку, чи виконання релігійних обов'язків, чи зусилля, спрямовані на розвиток суспільства, чи просто реалізація своїх прагнень, яка неможлива без докладання відповідних зусиль. Здійснивши аналіз дібраних ФО, ми визначили їхні когнітивні ознаки. Так, для представників турецького етносу праця – це: 1) годувальниця людини й джерело достатку; 2) безупинна старанність та завзяття; 3) дзеркало людини, вияв її особистості; 4) служба Богу; 5) чесність й сумлінність; 6) знати свою

справу досконало; 7) “еліксир” життя для людини. Усі відібрані ФО, їх переклад та тлумачення подані нижче (Додаток Г’).

2.4. *İş üzerine dua ve beddua*: благословення та прокльони на роботу

Будь-який студент, який розпочинає вивчення турецької мови, одразу ж зустрічає такі висловлювання, як “*kolay gelsin*” (легкої роботи), “*Allah göstermesin*” (не дай Боже), “*hayırlı uğurlu olsun*” (хай буде на радість), “*eline sağlık*” (дякую, букв. здоров’я твоїм рукам), “*ayaklarına sağlık*” (дякую, що прийшов) тощо. Насправді кількість таких висловлювань у турецькій мові є значною і використовуються вони носіями турецької мови для різних подій і ситуацій. Ми розглянули магістерську дисертацію Чігдем Ерол (2007), у якій дослідниця збрала та класифікувала такі висловлювання, а саме – *dualar* (благословення) та *beddualar* (прокльони). *Dua* – це молитва, “*yağarış*” (прохання до Бога). Так, “*iş üzerine dualar*” – це благословення, побажання, які люди висловлюють один одному стосовно роботи. Проаналізувавши роботу дослідниці, ми визначили наступні побажання-висловлювання про роботу та подали їхній переклад (переклад є буквальним, адже такі своєрідні висловлювання не завжди мають відповідники в інших мовах) й тлумачення (Додаток Д):

- “*İşin olsun*” – хай все вдасться, хай твоя робота вийде (кажуть, коли приходять до людини, яка виконує роботу),
- “*Allah işini gücünü artırsın*” – нехай Господь примножить твої справи (кажуть тому, хто йде на роботу),
- “*Allah işini rast getirsin*” – нехай Господь благословить твою роботу (побажання успішної роботи/ справ),
- “*Git işin rast gele, tuttuğun kolay ola*” – хай твоя робота йде надалу, хай те, за що ти берешся, буде легким (побажання успішної роботи/ справ),
- “*Hayırlı işler*” – гарної роботи (побажання, яке кажуть людині, що йде на роботу; також таке побажання промовляє клієнт/

покупець торговцю або власнику магазину, так само як і торговці можуть висловлювати це побажання один одному),

- “*İş başı ileri şeytan başı geri*” – хай робота буде успішна, а витівки шайтана не вдадуться (букв. робота попереду, диявол позаду; промовляє торговець, який відкриває свою крамницю, аби під час роботи бути подалі від незгод),
- “*Elim iş, gözüm kuş, ne var bunda bir hamlelik iş*” – моя рука працює, моє око пильнує, що ж тут, швидка справа (промовляє людина, яка розпочинає якусь роботу, аби їй вдалося легко впоратися),
- “*Her işin hayırlısı*” – хай все буде якнайкраще (кажуть людині, яка розпочинає роботу, результат/ кінець якої невідомий),
- “*Allah işini zora koymasın*” – хай Господь не ускладнить твою роботу (побажання, щоб справи були успішними),
- “*Amelin salih ola*” – нехай твої справи будуть благі/ благочестиві (промовляють, аби направити людину на правильний шлях),
- “*Ameline göre işin rast gele*” – хай твоя робота йде надалу (промовляють, аби справи йшли легко),
- “*İşin gücün rast gele/ İşin gücün rast gelsin*” – хай твоя робота йде надалу (побажання легкої, успішної роботи),
- “*Tuttuğun iş ileri gitsin*” – нехай твоя робота вдасться (букв. нехай твоя робота йде вперед; побажання успішної роботи),
- “*Her işin akkın olsun/ Her işin akkına gitsin*” – хай кожна твоя робота/ хай усі твої справи йдуть легко (букв. хай кожна твоя робота буде потоком; побажання успішної роботи).

Слово *beddua* складається з перського слова “بد” (поганий) та арабського “دعاء” (прохання, молитва). *Beddualar* – це молитви, прохання до Всевишнього про те, щоб з кимось сталося щось погане; “*iş üzerine*

beddualar” – це висловлювання-побажання, тобто прокльони, щоб у когось справи йшли погано (Додаток Д):

- “*İşin gücün rast gelmeye/ İşin rast gitmesin*” – хай твої справи йдуть безуспішно,
- “*İşinin gücünün hayrını görme*” – хай ти не побачиш благо від своєї роботи/ справ,
- “*İşin gücün gedik kalsın*” (*gedik* (Газіантепський діалект) – *kusur, poksan*) – нехай твоя робота буде невдалою.

Висновки до Розділу 2

Дослідивши лексичний та пареміологічний фонд турецької мови у практичній частині нашої роботи, ми визначили номінативне поле концепту *ЕМЕК* – основні засоби його вербалізації: 20 лексичних одиниць та 95 фразеологічних одиниць. Так, ядром концепту *ЕМЕК* в турецькій мові є лексема *etek*. До навколоядерної зони концепту входить дванадцять лексем, а до його периферії – вісім. Проаналізувавши ФО турецької мови, ми визначили когнітивні ознаки та аксіологічний статус досліджуваного концепту. ФО надають нам інформацію про виключно позитивне ставлення до праці турецького народу і складають валоративний епістрат концепту, вказуючи на його важливе значення у лінгво- та етнокультурі турецького етносу.

На одному з етапів нашої роботи ми розглянули таку сферу відбиття досліджуваного концепту, як наукова термінологія. Оскільки праця є соціальним поняттям, терміни, на нашому думку, є важливою частиною дослідження. Так, ми встановили терміни-словосполуки, які містять лексему *etek*, та подали їхні відповідники українською мовою.

Серед турецькомовного етносу вкрай поширеним є використання певних висловів, які складають побажання, благословення або прокльони. Ми проаналізували благословення й прокльони, які люди висловлюють один одному стосовно роботи, подали їхній переклад й тлумачення. Варто відзначити, що таких висловлювань про працю є значна кількість, що вкотре

свідчить про значимість досліджуваного нами концепту для турецького етносу.

ВИСНОВКИ

1. Сучасні мовознавчі студії характеризуються поліпарадигмальним підходом та антропозорієнтованістю. У теоретичній частині нашого дослідження ми з'ясували теоретичні засади вивчення концептів й визначили такі поняття, як концептуальна картина світу, мовна картина світу та концепт, а також розглянули особливості лінгвокогнітивного (розглядає концепт як інформаційну структуру свідомості, одиницю ментального лексикону) й лінгвокультурологічного (вивчає концепт як базову одиницю певної культури) підходів.

2. Концепт є комплексним поняттям, адже одночасно пов'язаний зі свідомістю людини, культурою та мовою. Його структура включає поняттєвий, образний і ціннісний компоненти. Типологічна класифікація концептів є доволі розгалуженою через його багатовимірність і залежить від мети дослідження. Методологія вивчення концептів передбачає використання методу моделювання полів, що включає ядернопериферійний принцип організації концепту.

3. Обраний нами як об'єкт дослідження концепт *ЕМЕК (ПРАЦЯ)* зараховуємо до ключових концептів – концептів-констант будь-якої культури, зокрема турецької. За використання лінгвокультурологічного підходу та методу моделювання полів, було побудовано номінативне поле концепту *ЕМЕК*. Так, ядром концепту *ЕМЕК* в турецькій мові є лексема *emek*. До навколоядерної зони концепту належать дванадцять лексем, а до його периферії – вісім лексем. Відповідно було виділено дві групи лексем, які характеризують концепт *ЕМЕК* за двома параметрами: праця як “зусилля, які докладаються для виконання певної роботи чи досягнення певної мети” та праця як “робота, справи, діяльність, зайнятість”.

4. Провівши етимологічний аналіз досліджуваного концепту, ми з'ясували, що слово *emek* – одне з найдавніших слів турецької (та тюркської) мови. Також ми здійснили аналіз словотвірної парадигми як ключового слова-репрезентанта концепту, так і складників його навколоядерної та периферійної зони, й визначили їхні деривати.

5. Нами було визначено 26 термінів-словосполук турецької мови, які містять лексему *emek*, та подано їхні відповідники українською мовою.

6. Для встановлення валоративного епістрату концепту було проведено аналіз фразеологічних одиниць турецької мови. Шляхом суцільної вибірки нам вдалося встановити й проаналізувати основні когнітивні ознаки концепту *ЕМЕК* у турецькій мовній свідомості. Так, для представників турецького етносу праця – це: 1) годувальниця людини й джерело достатку; 2) безупинна старанність та завзяття; 3) дзеркало людини, вияв її особистості; 4) служба Богу; 5) чесність й сумлінність; 6) знати свою справу досконало; 7) “еліксир” життя для людини. Можна зробити висновок, що ФО турецької мови експлікують виключно позитивне ставлення до праці.

7. Було розглянуто також вислови турецької мови стосовно роботи, які складають побажання, благословення або прокльони. У роботі було визначено 20 таких висловлювань, подано їхній переклад й тлумачення.

8. У результаті проведеної розвідки концепту *ЕМЕК* у турецькій мові, висновуємо, що з огляду на значну кількість лексичних та фразеологічних одиниць, які репрезентують концепт *ЕМЕК*, названий концепт є важливим складником турецької лінгвокультури. Отриманий нами обсяг матеріалу не є вичерпним, перспективу подальшої розвідки вбачаємо у проведенні асоціативного експерименту, який допомагає визначити перцептивно-образний адстрат концепту, з метою верифікації отриманих даних.

ÖZET

Günümüz dilbilim arařtırmalarında XX. yüzyılın yarısına kadar hâkim olan yapısalcılığın yerini anlambilimsel yaklaşım almıştır. Bilişsel dilbilim ve kültürdilbilim yalnız XX. yüzyılın 70-80’li yıllarında ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına rağmen milli ruhun ve dünya bakışının dilde yansıdığını vurgulayan W. von Humboldt’un çalışmaları ve Sapir-Whorf’un varsayımının günümüzde gelişmekte olan birçok dilbilim akımının temellerini attığını belirtmeye değer. İnsan odaklı bilimlerin ortaya çıkması sonucunda yeni bir dilbilim paradigması yerleşmiştir. Böylece bugünkü dil arařtırmaları; dilbilim, felsefe, psikoloji ve kültür bilimlerinin metodolojisini uygulamak suretiyle antroposantrizm kapsamında gerçekleştirilmektedir.

İçinde bir dünya görüşü barındırdığı iddia edilen dil, bir iletişim aracı olarak tanımlanmasının ötesinde bir toplumun yaşam tarzı ve kültürel değerlerinin özelliklerini muhafaza eden bir kültür taşıyıcısı ve aktarıcısıdır. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Teori bölümünde dil, insan ve kültür arasındaki bağ ve etkileşim üzerinde odaklanan çalışmalar ele alınmıştır. Terim olarak dünya görüşü, gerçek dünya hakkındaki bakış açısı ve kanaatler sistemidir; başka bir deyişle dünya görüşü, bir kişinin ya da bir toplumun dünyayı görme, algılama ve anlama özelliklerini yansıtmaktadır. Dil dünya görüşü ise; bir dil topluluğunun bilincinde oluşmuş ve dile dökülmüş dünya ile ilgili bilgilerin toplamıdır. Bu anlamdan hareketle her dil dünyanın sınıflandırılması ve konseptleştirilmesinin belirli yöntemini içerir. Böylece dil dünya görüşü, bir toplum için geçerli olan “konsept”lerden oluşur.

Konseptlerin incelenmesine yönelik başlıca yaklaşımlar da ele alınmıştır. Dil, insan ve kültür arasındaki etkileşim üzerinde odaklanan yaklaşımlar arasında bilişsel ve kültürdilbilimsel olmak üzere iki esas yaklaşımdan söz etmek mümkündür. İkisi de arařtırmalarını genel olarak “dil-insan-kültür” üzerinde yaparken dili bilgilerin işlenmesinde ve kodlanmasında rol oynayan bilişsel bir mekanizma olarak inceleyen ve dünyayı kategorize etme ve sınıflandırma

süreçlerini, bilgi edinme ve biriktirme yöntemlerini anlamaya çalışan bilişsel yaklaşım daha çok “dil-bilinç” ikilisine, kültür ile dili sürekli etkileşim içinde bulunan bir bütünlük olarak inceleyen kültürdilbilimsel yaklaşım ise daha çok “dil-bilinç-kültür” üçlüsüne dayanan dilbilimsel çözümlemeyi uygulamaktadır. Çalışmamızda kültür konseptlerinin betimlenmesini öngören kültürdilbilimsel yaklaşım tercih edilmiştir.

Bilişsel dilbilim ile kültürdilbilimin ürünü olan “konsept” kavramı, bugünlerde dilbilimciler tarafından bir dili incelemek için verimli bir araç olarak kullanılmaktadır. Konseptlerin bütünü, bir dil topluluğunun konseptküresini oluşturur. Konseptküre ise bir toplumun kültürünün dilde yansıyan temel unsurlarının bütünlüğüdür. Bilişsel konsept; hafıza birimi, zihinsel sözlük birimi ve beyin dili birimi (lingua mentalis), insan ruhunda yansıyan tüm dünya görüşünün birimi olarak tanımlanırken kültür konsepti insan bilincindeki bir kültür pıhtısı, kültürün önemli kavramlarını aktaran temel birimi olarak yorumlanır. Bilişsel dilbilimde her sözcük kendi konseptini karşılarken kültürdilbilimde konsept kültür bakımından önem taşıyan farklı birimler ile gerçekleşebilir. Anlaşılacağı üzere konsept, dilsel ifadeye sahip olan ve etno-kültürel özellikleri yansıtan toplumsal bilinç birimidir. Konsept aynı anda insan bilincine, dile ve kültüre ait olan çok boyutlu zihinsel bir oluşum olduğu için yapısı oldukça karmaşıktır. Konseptin içeriksel (kavramsal), imgesel ve değersel olmak üzere üç ifade yönü bulunmaktadır. Konseptin ifade planı ve içerik planı olmak üzere iki bileşeni vardır.

Yukarıda belirtildiği gibi kültürdilbilimsel yaklaşımı kullanarak bir dil topluluğunun düşünme tarzının ve zihniyetinin özelliklerini belirtmek mümkündür. Bu araştırmada *EMEK* konseptinin Türkiye Türkçesindeki dilsel yansımasının özellikleri üzerinde durulmuştur. Araştırmamız için *EMEK* konseptini seçmemizin sebebi, bu konseptin Türk kültürü dâhil olmak üzere herhangi bir kültür için anahtar konseptlerden biri olmasıdır. Emek, insan varlığının ayrılmaz bir parçasıdır.

Çalışmamızın pratik bölümünde *EMEK* konseptinin ifade planı ve içerik planı tespit edilmiştir. Söz konusu konseptin ana belirtisi olarak *emek* sözcüğü seçilmiştir. Türkçenin söz varlığının taranması sonucunda *EMEK* konseptini ifade eden 20 sözcüksel birim belirtilmiştir. Bu sözcüklerin anlamsal özellikleri göz önünde tutularak *EMEK* konseptinin ifade ettiği iki esas anlam grubu olduğu öne sürülmüştür. Birincisi, “belirli bir işi yapmak veya belirli bir amaca ulaşmak için gösterilen emek ve çaba” anlamına gelen *çalışma, iş, gayret, say, amel, edim, zahmet, çaba, ceht, efor, himmet, güçlük* gibi sözcükleri içermektedir. İkincisi ise, “iş, faaliyet, uğraş” anlamına gelen *iş, mesai, iş güç, eser, meşgale, uğraş, meşguliyet, uğraşı* gibi sözcükleri içinde bulundurmaktadır. *EMEK* konseptinin etimolojik çözümlenmesi sonucunda *emek* kelimesinin Göktürklerin bıraktığı Orhon yazıtlarında *ämğäk (emgek)* biçiminde kullanıldığı, Türk dilinin en eski kelimelerinden biri olduğu saptanmıştır.

Bunun yanı sıra *EMEK* konseptinin bileşenlerini içeren deyim, atasözü, terim ve kalıp sözlerin çözümlenmesi de yer almıştır. “Deyimler sözlüğü” ve “Atasözleri sözlüğü”ne başvurularak *EMEK* konsepti ile ilgili 95 deyim birimi olduğu tespit edilmiş, *EMEK* konseptini ifade eden deyim ve atalar sözü listesi derlenmiştir. Derlenmiş deyim ve atalar sözü listesine dayanarak anlamsal özellikleri de belirlenmiştir. Böylece, Türk dil topluluğu için *emek*: 1) insanın geçinimini sağlamasının ana yoludur, 2) sürekli çalışkanlık ve gayret edilmesidir, 3) insanın aynasıdır, 4) Tanrı'ya hizmet edilmesinin yoludur, 5) dürüstlük ve özenliliktir, 6) kişinin işini mükemmel bir şekilde bilmesidir, 7) insanın yaşama ilhamıdır.

Araştırmamızın bir aşamasında, içerisinde *emek* sözcüğünü içeren 26 adet terim bulunmuştur. Türkiye Türkçesindeki kalıp sözler, daha doğrusu dua ve beddualar da incelenmiştir. Kalıp sözler; günlük hayatta kullanılan, biriyle karşılaşıldığında söylenmesi uygun görülmüş klişe sözlerdir. İyi bir dileği belirtmek için edilen dualar ve kızgınlıkla söylenen beddualar *EMEK* konsepti bakımından da analiz edilmiştir.

Türkiye Türkçesindeki *EMEK* konseptinin kapsamlı bir şekilde betimlenmesi neticesinde *EMEK* konseptinin Türk dil topluluğu için büyük bir önem taşıdığını belirtmek mümkündür. Türk dil topluluğunun *EMEK* konseptini algılama özelliklerinden bahsedilecek olursa Türk topluluğunun emeğe karşı yalnız olumlu bir muamelesi olduğundan söz edilebilir. Ayrıca Türkçenin *EMEK* konusunda çok zengin bir birikime sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: bilişsel dilbilim, kültürdilbilim, antroposantrizm, dil dünya görüşü, konsept, dil topluluğu, Türkçe, emek.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Алефіренко, М. Ф. (1987). *Теоретичні питання фразеології*. Харків: Вища школа.
- Алимжанова, Г. М. (2010). *Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека*. Алматы.
- Вільчинська, Т. П. (2018). *Слово у вимірі когнітивної лінгвістики. Слово і концепт: методика аналізу*. Лексика на перетині наукових парадигм: монографія за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В.
- Гапченко, О. А. (2008). Фразеологічні одиниці як фрагмент національної мовної картини світу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*, 19, 35-37.
- Голубовська, І. О. (2004). *Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія*. К.: Логос.
- Живіцька, І. А. (2010). Мовна картина світу як відображення реальності. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 4, 20-25.
- Загнітко, А. П. (2010). Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*, 21, 12-21.
- Загнітко, А. П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Т. 2, К–О. Донецьк: ДонНУ.
- Кісь, Р. Я. (2002). *Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму)*. Львів: Літопис.
- Кононенко, В. І. (2004). *Концепти українського дискурсу: Монографія*. Київ – Івано-Франківськ: Плай.
- Краснобаєва-Чорна, Ж. В. (2009). Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). *Українська мова*, 1, 41-52.

Ладика, О. В. (2015). Методологія дослідження лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM. *Одеський лінгвістичний вісник*, 6, 47-51.

Лисиченко, Л. А. (2004). Структура мовної картини світу. *Мовознавство, Харків*, 5 (6), 36-41.

Маковська, О. (2011). Англійська терміносистема пластичної хірургії та мовна картина світу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 95 (1), 240-243.

Манакин, В. Н. (2004). *Сопоставительная лексикология*. Монографія. К.: Знання.

Манжос, С. В. (2018). Поняття “концепт” у парадигмі наукових знань. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: “Філологія”*, 1 (69), 6-9.

Мацьків, П. В. (2017). Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 7, 115-118.

Остапчук, Я. В. (2014). Концепт UNDERSTANDING: когнітивні ознаки та номінативне поле. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 11, 45-47.

Пліс, В. П. (2019). Типологія концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Закарпатські філологічні студії*, 9, 115-119.

Плотнікова, Н. В. (2020). Поняття “концептосфера” та “концепт” у сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 1, 91-96.

Покровська, І. Л. (2007). Критерії класифікації фразеологізмів у працях турецьких лінгвістів. *Сходознавство*, 38, 114-118.

Полюжин, М. М. (2009). Типологія й аналіз концептів. *Нац. ун-т ім. І. Франка: Іноземна філологія*, 121, 80-89.

Потапчук, С. С. (2017). *Сучасні підходи до вивчення концепту*. Проблеми лінгвістичної семантики: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 10-13. Рівне: РДГУ.

Приходько, А. М. (2008). *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики*. Запоріжжя: Прем'єр.

Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник*. Полтава: Довкілля-К.

Сіленко, Н. В. (2015). Вербалізація концепту ПРАЦЯ в турецькій мовній картині світу. *Одеський лінгвістичний вісник*, 5(1), 146-150.

Хорошун, О. О. (2011). *Мовна та концептуальна картини світу в дослідженнях сучасної лінгвістичної науки*. Глухівські читання-2011: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів, 241-246. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка.

Шарманова, Н. М. (2015). *Етнолінгвістика: навчальний посібник*. Кривий Ріг: НПП АСТЕРІКС.

Якубович, М. М. (2017). *КОРАН (переклад смислів українською мовою)*. К.: ДУМУ "УММА".

Açıklamalı Güncel Türkçe Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü. Відновлено з <https://www.dersimiz.com/atasozleri-sozlugu/>

Aksan, Doğan. (2004). *Türkçenin sözvarlığı*. 3. Basım. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksoy, Ömer Asım. (1984). *Deyimler sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ömer Asım. (1988). *Atasözleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.

Aksoy, Ömer Asım. (2004). *Atasözleri ve deyimler: bölge ağızlarında*. 1. Cilt. 3. bsk. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Coşkun, Seyit. (2014). Dil-Düşünce ve Dünya İlişkisi Bakımından Öznellik, Bireysellik ve Kimlik. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 23, 87-102.

Erol, Çiğdem. (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı: İstanbul.

Eyübođlu, İsmet Zeki. (1988). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Göçer, Ali. (2012). Dil Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi: İstanbul Üniversitesi*, 50-57.

Günay, Dođan. (2004). *Dil ve İletişim*. İstanbul: MULTILINGUAL.

KUR'AN-I KERİM MEÂLİ. (2011). 12. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Nişanyan, Sevan. *Çađdaş Türkçenin Etimolojisi*. Відновлено з <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/emek>

Orkun, Hüseyin Namık. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, Fatih. (2012). Dildeki Dünya Görüşü. *Sosyal Bilimler Dergisi: Iğdır Üniversitesi*, 2, 101-117.

Polomé, Edgar C. (1990). *Language and behaviour: anthropological linguistics*. An Encyclopaedia of Language (edited by Collinge N. E.). London and New York: Routledge.

Tietze, Andreas. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. İstanbul: Simurg.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Відновлено з <http://terim.tuba.gov.tr/>
Türkçe Etimoloji Sözlüğü. Відновлено з <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/emek>

Türkçe Sözlük. (1998). C. 1, A-J. Türk Dil Kurumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

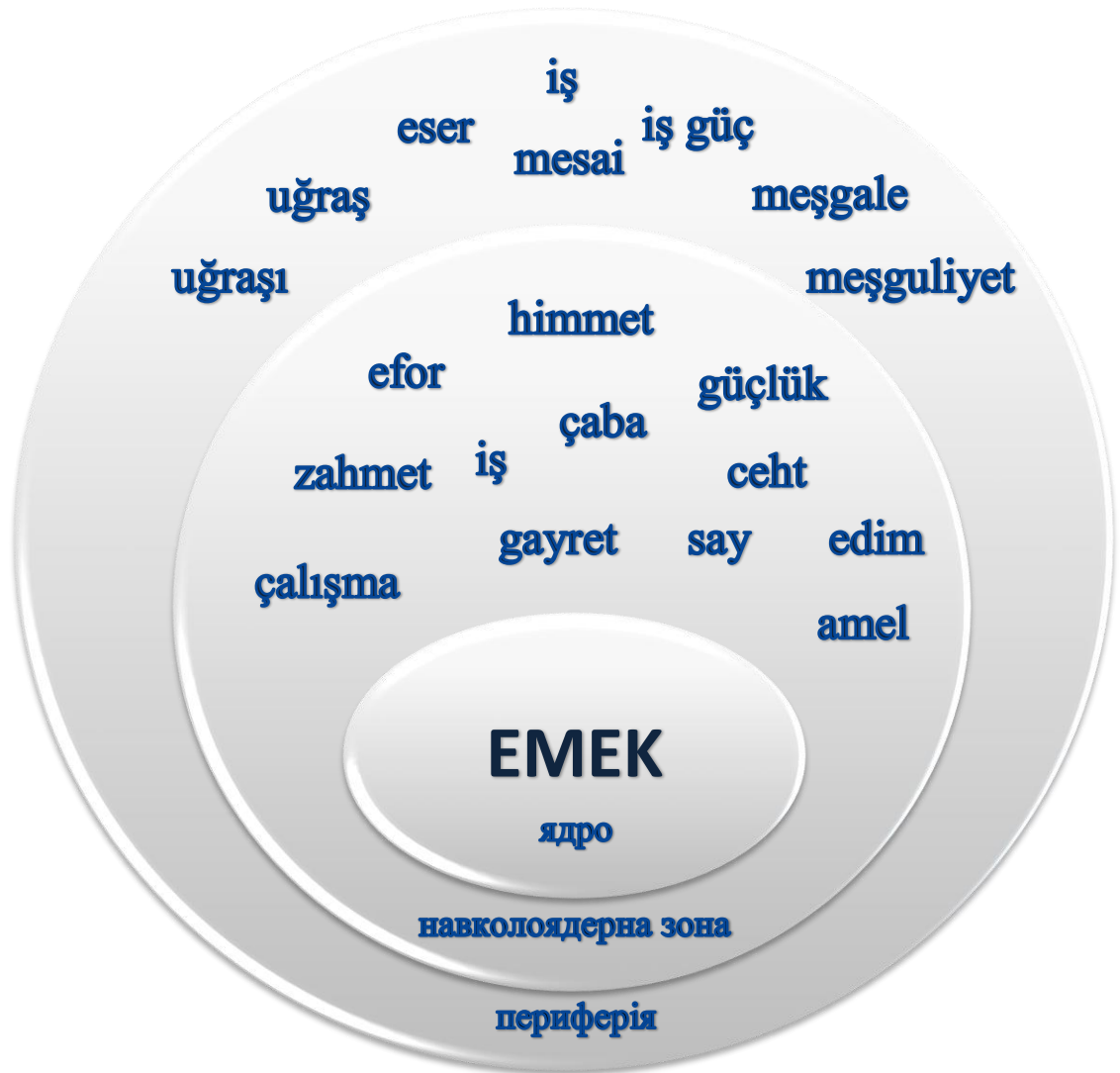
Yazođlu, Ruhattin. (2022). Dil-Kültür İlişkisi. *Ekev Akademi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, 11, 21-43.

Yurtbaşı, Metin. (1993). *A Dictionary of Turkish Proverbs*. Ankara: Turkish Daily News.

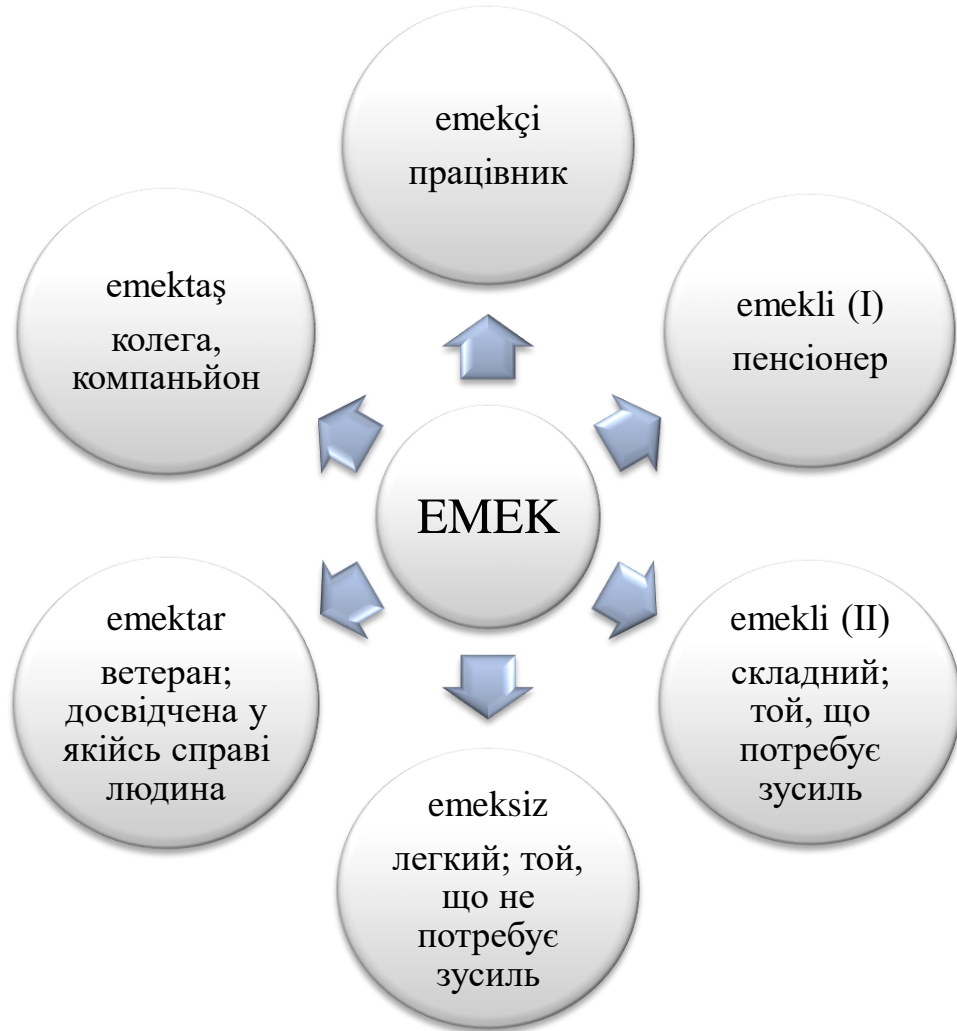
ДОДАТКИ

Додаток А

Ядерна структура номінативного поля концепту ЕМЕК

Дериваційне поле концепту ЕМЕК (I)

Дериваційне поле концепту ЕМЕК (II)

amel	amele - робітник
	amelî - той, який стосується роботи; практичний
	amelimanda - непрацездатний
	ameliye - процес, робота
edim	edimli - (I) той, хто має справи; (II) той, хто діє
	edimsel - фактично здійснений, практично виконаний
çaba	çabasız - (I) той, який не працює, не докладає зусиль; (II) легкий, той, що не потребує зусиль
gayret	gayretkeş - працюючий, старанний
	gayretli - працюючий, старанний
	gayretsiz - той, який не працює, не докладає зусиль
iş	işçi - працівник, робітник
	işçilik - (I) робота, праця; (II) плата за роботу
	işgüzar - (I) вправний, здібний; (II) надокучливий, той, хто втручається у справи за відсутності потреби
zahmet	zahmetli - складний, виснажливий, той, який вимагає неабияких зусиль
	zahmetsiz - легкий, той, який не вимагає зусиль

Терміни-словосполуки з лексемою *emek*

№	Термін	Переклад
1	emek kıtlığı	дефіцит/ нестача робочої сили
2	emek monopolü/ emek tekeli	монополія на ринку праці
3	emek piyasası	ринок праці
4	emek talebi/ emek istemi	попит на робочу сили
5	emek toplumbilimi	соціологія праці
6	emek verimliliği	продуктивність праці
7	emek yoğun teknoloji	технологічна трудомісткість
8	emek-kıt ülkeler	країни, які мають дефіцит робочої сили
9	emek değer kuramı	трудова теорія вартості
10	emekçi sınıfı	робітничий клас
11	emekdışı gelir	[нетрудовий] незароблений дохід
12	emek devir oranı	коефіцієнт плинності кадрів
13	emek ekonomisi	економіка праці
14	emek fazlası	надлишок робочої сили
15	emek göçü	трудова міграція
16	emek hareketliliği/ emek mobilitesi	трудова мобільність/ мобільність робочої сили
17	birikmiş emek	матеріальне виробництво
18	birincil emek piyasası	первинний ринок праці
19	dolaylı emek	непряма праця

20	duygusal emek	емоційна праця
21	eviçi emek/ yeniden üretici emek	репродуктивна [домашня] праця
22	tersine dönen emek sunumu	реверсована пропозиція праці/ пропозиція праці, що відхилена назад
23	ucuz emek ülkeleri	країни, які мають дешеву робочу силу
24	ücretli emek	наймана праця/ робота за наймом
25	vasıflı emek	кваліфікована праця/ кваліфікована робоча сила
26	vasıfsız emek	некваліфікована праця/ некваліфікована робоча сила

Лексико-фразеологічне поле концепту ЕМЕК

№	Фразеологізм	Переклад та тлумачення
1	çaba göstermek/ harcamak/ sarf etmek	докладати зусиль, старатися
2	(birinin) çabası boşa çıkmaк	бути марними (про зусилля)
3	emek harcamak/ vermek/ çekmek	багато працювати, докладати зусиль
4	emek düşmanı	ворог праці – той, хто не віддає належне людям, які працюють й стараються, не захищає працівників і ставиться до них несправедливо
5	(birinin) emeği geçmek	зробити свій внесок у виконання якоїсь роботи
6	(birinin) emeği sağdıç emeğine dönmek	не отримати винагороду за працю, марно витратити зусилля
7	gayret etmek/ göstermek/ vermek/ sarf etmek	старатися, докладати зусиль
8	gayrete gelmek	старатися, докладати зусиль для завершення роботи
9	(birinin) gayretine dokunmak	докладати зусиль, потребувати зусиль
10	gayret/ iş dayıya düşmek	лишатися тому, хто зможе впоратися (про роботу)
11	himmet etmek	допомагати, докладати зусиль
12	himmet istemek	вимагати/ потребувати зусиль
13	iş ayağa düşmek	залишитися в руках некомпетентних (про роботу)
14	iş başa düşmek	бути змушеним виконувати свою роботу самому

15	(birinin) işi başından aşmak/ aşkın olmak	мати дуже багато роботи
16	iş bilmek	знати свою справу, бути компетентним, вправним
17	iş birine kalmak	бути змушеним докладати основні зусилля для завершення роботи
18	iş çıkarmak	зробити багато роботи
19	iş görmek/ yapmak/ tutmak	працювати
20	işine koyulmak	братися за роботу
21	işten güçten kalmak	не працювати з якоїсь причини
22	işten güçten vakit bulamamak	через велику кількість роботи не мати вільного часу
23	iş gücü bırakmak	покинути роботу або діяльність
24	mesai yapmak/ mesaiye kalmak	працювати понаднормово за додаткову плату
25	zahmet çekmek	мати труднощі
26	(birinin) zahmetine değmek	вартувати зусиль, праці
27	zahmet etmek	старатися, докладати зусиль
28	zahmete girmek/ katlanmak	старатися, докладати зусиль
29	zahmet olmak	бути клопотом
30	zahmete sokmak/ zahmet vermek	доставляти комусь клопоту/ турбувати через свою роботу/ справи
31	Acele işe şeytan karıştır.	У квапливу справу біс втручається. Скорий поспіх – людям посміх. Робота, виконана з поспіхом, не приносить очікуваного результату, а лише невдачі й

		ПОМИЛКИ.
32	Acele işin sonu pişmanlıktır/ nedamettir.	Результат спішно зробленої справи – шкодування. Дарма витрачені сили залишають смуток та жаль.
33	Adam/ Adamın iyisi işbaşında belli olur.	Людина найкраще пізнається в роботі. Справжня цінність людини, її компетентність, працьовитість, хороші чи погані риси характеру проявляються під час роботи, яку вона виконує, і ставленні до оточуючих.
34	Aşını, eşini, işini bil.	Знай що їси, з ким дружиш та що робиш. Для того, щоб жити у щасті, здоров'ї та спокої, людина має приділяти увагу тому, що їсть, правильно обирати супутника та друзів, й старанно працювати.
35	Az el aş kotarır, çok el iş kotarır. / Az eli aşta gör, çok eli işte gör.	Кілька рук готують їжу, а багато рук закінчують роботу. Незалежно від того, скільки людей збереться для приготування їжі, їжа від цього швидше не приготується. Однак інші справи виконуються швидше завдяки спільній роботі.
36	Adamı iş öldürür, iş adamı diriltir.	Праця вбиває людину, але праця й повертає людину до життя. Праця потребує багато зусиль та здоров'я, але водночас вона дає сенс жити.
37	Amellerin hayırlısı sonu hayır olanıdır.	Найкраща робота та, яка має гарний результат.
38	Allah gayret edenin yardımcısıdır.	Господь допомагає тим, хто старається. В очах Господа праця має велику цінність.
39	Beşe çalış, üçe çalış, hiçe çalış.	Працюй за п'ять акче, за три і за ніщо. Потрібно однаково старанно працювати за винагороду й за ніщо.

40	Bir günlük rızık için iki gün çabalmalıdır.	Хтось має працювати два дні задля прожитку на один день.
41	Bir işi bitirmeyince bir işe koşma.	Не завершивши одну справу, не берися за іншу. Неможливо робити дві справи одночасно, адже вони не приносять бажаного результату.
42	Bir işe başlamayınca uçlanmaz.	Доки не почнеш роботу, вона не просунеться. Початок – вже половина роботи.
43	Boşuna çalışmak akıntıya kürek çekmek olur.	Працювати даремно – немов веслувати проти течії. Марно докладати зусиль для діла, яке не вийде.
44	Boyundan büyük işlere girişme/ kalkışma.	Не намагайся зробити те, що тобі не під силу. Кожен має робити те, що вміє.
45	Bugünkü işini yarına bırakma. / Akşamın işini sabaha bırakma.	Не залишай на завтра те, що можна зробити сьогодні. Не варто відкладати свої справи на наступний день, адже завтра з'являться нові.
46	Seht ve sabır ile sıçan tahtayı deler.	Із зусиллям і терпінням миша прогризає дерево. Працьовитість та старанність все подолають.
47	Çabalama ile çarık yırtılır.	Із зусиллям взуття рветься. Той, хто намагається силою виконати неможливу роботу, зазнає збитків, а його зусилля будуть марними.
48	Çabalama kaptan ben gidemem.	Не старайся, капітане, я не зможу піти. Якщо хтось не має таланту, умінь для здійснення певної роботи, немає сенсу його примушувати.
49	Çalışan kazanır.	Хто працює, той досягне успіху. Хто працює, той і їсть. Працьовитість – основа успіху.
50	Çalışanın yatanda hakkı	Той, хто працює, має право на те, що має той,

	vardır.	хто відпочиває (букв. лежить). Той, хто не працює, проїдає заробіток того, хто працює. Якщо людина, яка не працює, якось продовжує жити, значить вона покриває свої потреби за чийсь рахунок.
51	Çalışan el, tok karın üzerindedir.	Той, хто працює, ситий.
52	Çalışan kul mahrum kalmaz.	Раб [Божий], який працює, не залишиться обділеним.
53	Çalışkan çiftçi, yağarsa tarladakinden, yağmazsa ambardakinden kazanır.	Працьовитий фермер, якщо йде дощ, отримує прибуток з поля, якщо ж дощ не йде, то отримує прибуток з амбару.
54	Çalışkanlık baht getirir, tembellik taht götürür.	Працьовитість приносить вдачу, а лінощі віддаляють від престолу. Працьовитих людей завжди поважають та цінують.
55	Çalışkan dağları aşar, tembel yolları şaşar. / Çalışan dağlar aşar, çalışmayan düz yolda şaşar.	Працьовита людина подолає гори, а ледача заблукає.
56	Çalışmak ibadetin yarısıdır.	Праця – це половина молитви. Праця високо цінується в очах Господа.
57	Çalışmakla her iş biter.	Будь-яка справа завершується завдяки праці.
58	Çalışmayınca kazan kaynamaz.	Каструля не кипить, доки людина не працює.
59	Çalışmaya utanan aç kalır.	Той, хто лінується працювати, залишається голодним.
60	Düşüne düşünce görmeli işi, sonra pişman olmamalı	Спочатку роботу потрібно гарно обдумати, щоб потім не шкодувати.

	kişi.	Перед тим, як братися за якусь справу, потрібно спочатку гарно обдумати її й оцінити сили.
61	Emek olmadan (emeksiz) yemek olmaz.	Без праці не буває їжі. Без наполегливої праці неможливо заробити на прожиття й досягнути бажаного.
62	En kolay iş yemek, çığnemededen yutulmaz.	Найлегша робота – їсти, але не прожувавши, не проковтнеш. Немає такої роботи, яку можна було б виконати, не докладаючи зусиль.
63	Erken kalktım işime, şeker kattım aşıma.	Хто рано встає на роботу, в того їжа солодша. Хто рано встає, тому Бог подає. Той, хто починає роботу рано вранці, досягає успішних і хороших результатів.
64	Eşeği bağla, işini sağla.	Прив'яжи свого віслюка сам й твоя робота готова. Коли людина довіряє свою роботу комусь іншому, це не гарантує її виконання. Для того, щоб справи йшли добре, потрібно спочатку використати власний розум та можливості.
65	Eşek çamura çökerse sahibinden gayretlisi olmaz.	Якщо віслюк застрягне в багнюці, то завзятішого за його господаря не буде. Якщо у когось невдачі чи неприємності, то є люди, які готові допомогти, однак найбільше зусиль має докладати та людина, чиї справи зазнали невдачі. Людина може подолати труднощі лише завдяки своїм власним зусиллям.
66	Gayret her müşkülü yener.	Зусилля переможе будь-які труднощі.
67	Gayret komaz adamı.	Завзяття й старанність не залишать людину в

		біді й труднощях.
68	Gece işi kör işi.	Робота, зроблена вночі, немов робота сліпого. Працювати вночі – те ж саме, що навпомацки. Оскільки брак світла не дає змоги приділити роботі належної уваги, вона зведеться нанівець.
69	Harman dövmeğ keçinin işi değil.	Це не робота кози хліб молотити. Майже кожна робота має свого майстра. Не потрібно легковажити важливу, складну роботу, її мають виконувати професіонали.
70	Hile ile iş gören mihnet ile can verir.	Хто працює, обманюючи інших, той помирає у труднощях й муках.
71	Hayvan ölür semeri kalır insan ölür eseri kalır.	Помирає кінь – залишається сідло, помирає людина – залишаються її справи. Людина живе вік, а її справи – два.
72	İş bilenin, kılıç kuşananın.	Робота того, хто її знає, меч того, хто вмів ним управляти. Кожен має робити те, що вмів.
73	İşine hor bakan boynuna torba takar.	Той, хто зневажає свою роботу, носить торбу на шії. Той, хто применшує свою роботу, не може досягнути успіху й заробити грошей. А того, хто не може заробити грошей, очікує жебрацтво.
74	İşini bilmeyen kasap, ne bıçak kor ne masat.	М'ясник, який не знає своєї роботи, не має ані наточеного ножа, ані точила для ножів. Людина, яка береться за незнайому їй справу, все ускладнює.
75	İşini kış tut da yaz çıkarsa bahtına.	Берися до діла взимку та й буде тобі влітку щастя. Щоб не розчаруватися, потрібно заздалегідь підготуватися до складної роботи.
76	İş insanın aynasıdır.	Робота – дзеркало людини.

		Якщо ви хочете дізнатися, з якою людиною маєте справу, то найкраще подивіться як вона працює.
77	İş insanın kalayı.	Робота – це олово для людини. Під час роботи тіло та розум розвиваються, зміцнюються та покращуються у всіх відношеннях.
78	İşleyen demir pas tutmaz/ paslanmaz/ ışıldar.	Робоче залізо не іржавіє. Той, хто ледарює й сидить без діла, стає незграбним і втрачає здатність працювати. Людина ж, яка працює, все більше й більше розкриває свої навички.
79	İşleyen eşeğin boynu boncuklu olur.	На шию віслюка, який працює, одягають намисто. Роботодавець добре піклується про старанного працівника та винагороджує його.
80	İş anlayanda değil bitirende derler.	Робота не того, хто розуміє, а того, хто виконує. Недостатньо розуміти роботу, потрібно її виконувати.
81	İşsizlik fakirliğin anahtarıdır.	Неробство – ключ до бідності.
82	Kuru gayret, çarık eskitir.	Марні зусилля лише зношують взуття. Не варто намагатися досягти чогось навмання. Потрібно прямо йти до мети, підготувати план й багато працювати, інакше всі зусилля будуть марними.
83	Kurda, neden boynun (ensen) kalın? Demişler; işimi kendim görürüm de	У вовка запитали: “Чому у тебе шия товста?” – А він у відповідь: “Бо зі своїми справами сам справляюся”. Хто робить свою роботу сам, не

	ondan, demiş.	доручаючи іншим, той не засмутиться, адже він сам відповідальний за свою роботу і його ніхто не підведе.
84	Sabreyle işine, hayır gelsin başına.	Май терпіння в роботі – матимеш вдачу. Той, хто виконує роботу без поспіху, матиме гарні результати.
85	Sen işlersen mal işler, insan öyle genişler.	Якщо ти працюєш, то й статки працюють, людина так багатіє.
86	Sen işten korkma, iş senden korksun.	Ти не бійся роботи, нехай робота боїться тебе. Не треба витратити час, думаючи про те, яка складна робота, за справу треба братися сміливо й рішуче.
87	Sen işi bırakmayınca iş seni bırakmaz.	Доки ти не полишиш роботу, робота не полишить тебе. Для того, хто готовий працювати, завжди знайдеться робота.
88	Söz ne kadar ucuz ise iş o kadar pahalıdır.	Наскільки дешевим є слово, настільки дорогою є робота. Треба дивитися не на слова людини, а на її роботу.
89	Temiz/ İyi iş altı ayda çıkar.	Для гарної роботи півроку строку. Будь-яка робота має свій термін на виконання. Неможливо поспіхом виконати роботу гарно й якісно.
90	Yaş yetmiş, iş bitmiş.	У сімдесят років робота завершується. Коли людині виповнюється сімдесят років, вона вже не має достатньої фізичної сили та завзяття, тому стає менш працездатною й продуктивною.
91	Yarın ölecekmiş gibi ibadet et, hiç ölmeyecekmiş gibi çalış.	Молися так, немов помреш завтра, працюй так, немов не помреш ніколи. Завжди потрібно старанно працювати.

92	Zahmetsiz bal yenmez.	<p>Не попрацювавши, мед не їдять.</p> <p>Не попрацювавши, не доклавши належних зусиль, неможливо відчутти справжнє щастя.</p>
93	Zahmetsiz lokma yutulmaz. / Zahmetsiz lokma yenmez.	<p>Не доклавши зусиль, шматок їжі не проковтнеш. Не доклавши зусиль, нічого не досягнеш.</p>
94	Zahmetsiz rahmet olmaz.	<p>Без зусиль не буде спокою.</p> <p>Щоб рибу їсти, треба у воду лізти.</p> <p>Без клопоту й зусиль неможливо досягти бажаного результату.</p>
95	Zahmetin noktası kalkınca rahmet olur.	<p>Коли крапка над проблемами забирається, вони стають спокоем. У старому письмі літери z і r були дуже схожими, однак z мала крапку.</p> <p>Без клопоту й зусиль неможливо досягти спокою й бажаного результату.</p>

İş üzerine dua ve beddua

1	İşin olsun	Хай все вдасться (хай твоя робота вийде)
2	Allah işini gücünü artırsın	Нехай Господь примножить твої справи
3	Allah işini rast getirsin	Нехай Господь благословить твою роботу
4	Git işin rast gele, tuttuğun kolay ola	Хай твоя робота йде надалу, хай те, за що ти берешся, буде легким
5	Hayırlı işler	Гарної роботи
6	İş başı ileri şeytan başı geri	Хай робота буде успішна, а витівки шайтана не вдадуться
7	Elim iş, gözüm kuş, ne var bunda bir hamlelik iş	Моя рука працює, моє око пильнує, що ж тут, швидка справа
8	Her işin hayırlısı	Хай все буде якнайкраще
9	Allah işini zora koymasın	Хай Господь не ускладнить твою роботу
10	Amelin salih ola	Нехай твої справи будуть благі/благочестиві
11	Ameline göre işin rast gele	Хай твоя робота йде надалу
12	İşin gücün rast gele/ İşin gücün rast gelsin	Хай твоя робота йде надалу
13	Tuttuğun iş ileri gitsin	Нехай твоя робота вдасться
14	Her işin akkın olsun/ Her işin akkınına gitsin	Хай кожна твоя робота/ хай усі твої справи йдуть легко
15	İşin gücün rast gelmeye/ İşin rast gitmesin	Хай твої справи йдуть безуспішно

16	İşinin gücünün hayrını görme	Хай ти не побачиш благо від своєї роботи/ справ
17	İşin gücün gedik	Нехай твоя робота буде невдалою